

Уроженець Аджамки Андрій Граур: трагічна доля розвідника й шпигуна

Во врага переодетый
У врага крадѣт секреты,
Не раскрыт и не замечен
В шпионаже наш разведчик.
К нам заброшен, засекречен,
Нам наносит он урон –
Это вражеский разведчик.
Мы его зовѣм шпион

Александр Измайлов

Чи не замислювалися ви над тим, яка різниця між термінами «розвідник» і «шпигун», вони – синоніми (близькі за значенням) чи антоніми (протилежні за значенням слова)? Вичерпну відповідь на це запитання дає винесений в епіграф віршик для дітей, з якого випливає, що це дійсно унікальна пара слів, які є одночасно й синонімами, й антонімами.

Стефан Мрочковский («містер Томсон») (1885-1967), Євген Березняк («майор Вихрь») (1914-2013), Сергій Даниленко («Карін») (1896-1985); Ігор Щорс (1915-1998) (контррозвідник, троюрідний брат «українського Чапаєва» Миколи Щорса), Семен Ігнат'єв (останній сталінський міністр держбезпеки СРСР) (1904-1983); Борис Ярошевич (співробітник ЦРУ Бернад Ярроу) (1894-1973) – ось, звісно, далеко не повний перелік наших земляків, відомості про яких містять всі довідники з історії радянської та американської спецслужб.

Інформацію про своїх співробітників вони (передусім зовнішня розвідка та контррозвідка) оприлюднюють зрідка, тому кожне «розсекречене ім'я» викликає підвищений інтерес. А надто, коли мова йде про уроженців нашого краю. Нещодавно в мережі Інтернет я й виявив такого: це – Андрій Григорович Граур (1905-1957). Щоправда, інформація про нього доволі суперечлива й заплутана. Довелося перелопатити всі наявні в Інтернеті джерела, що містять згадки про нього, перш ніж спробувати ескізно викласти історію його життя та розвідувальної діяльності. Та й взагалі, виникає питання, як ставитися до офіційних біографій чи автобіографій «бійців невидимого фронту»? Чи можна їм повністю довіряти?

Андрій Григорович Граур не лише народився в Аджамці в родині батрака, в ній він прожив перші 20 років. Тут закінчив початкову чотирикласну школу, розпочав трудову діяльність наймитом у куркуля Іллі Богданова (1913-1920), майже рік у 1923 році був помічником (молотобійцем) у кустаря-коваля Щербини. Щось, чи не здається вам, надто вже наголошується на бідняцькому стані родини майбутнього розвідника: і батько був наймитом, і син пронаймитував майже все дитинство (до 15 років). Щодо початкової освіти, то тут явно якась помилка. Якщо школа в Аджамці дійсно була чотирикласною, то

як Андрій Граур міг закінчити її в 1913 році, коли йому виповнилося лише 8 років?

Далі повідомляється, що Граур з 1920 по 1922 рік був продармійцем Вознесенського продзагону. В 1923 році колишній наймит у вісімнадцятирічному віці обирається головою Аджамської сільської ради і перебуває на цій посаді два роки. До речі, Аджамка на ті часи мала статус містечка з населенням (за переписом 1897 року) майже 10 тисяч чоловік. У 1924 році Граур стає комсомольцем, а наступного – кандидатом у члени ВКП(б). Втім, більшовицька революція 1917 року, слід віддати їй належне, обіцяне в «Інтернаціоналі», «кто был никем, тот станет всем», послідовно втілювала в життя, і вихідці з найбідніших верств населення дійсно робили карколомні кар'єри.

Отож, у 1925 році жага до знань спонукає Андрія Граура до здобуття вищої освіти, і він їде до Москви, щоб вступити на робітфак при Московському інституті інженерів транспорту. Робітфаками (робітничими факультетами) в СРСР називали загальноосвітні навчальні заклади для підготовки робітників і селян до вступу у вищі навчальні заклади. Після цього наш земляк здобуває дві вищі освіти. Спочатку у 1928 році Граур став студентом Московського вищого технічного училища ім. М. Е. Баумана, звідки у 1930-му перевівся у Московський автомеханічний інститут ім. М. В. Ломоносова. Після його закінчення з 1931 по 1934 рік працював майстром цеху на автозаводі ім. Сталіна («ЗІС»). Потім служив у Червоній армії курсантом артдивізіону прожекторного полку. Демобілізувавшись, деякий час (сім місяців) працював за фахом – начальником автобази Тресту хлібопечення Наркомату харчової промисловості СРСР, а потім вступив на навчання до одного з найелітарніших навчальних закладів країни – Московського інституту сходознавства, в якому навчався з 1936 по 1938 рік.

З лютого 1938-го по 1953 рік (загалом 15 років) Граур працює у НКВС, де робить блискучу кар'єру. Вражає вже один перелік посад, які займав наш земляк: «После нескольких месяцев службы в центральном аппарате ИНО НКВД СССР Граур был послан на заграничную разведработу. Выполнял ответственные задания в США (1938-1939), Швеции (1940-1941), Англии (1941-1943). Подполковник госбезопасности (с 1943 года). Затем, в 1943-1951 годах занимал руководящие должности в центральном аппарате: с 1944 г. – начальник 3-го (Англо-американского) отдела 1-го Управления НКГБ СССР. С 1947 г. – начальник Отдела «Д» КИ при СМ-МИД СССР. В 1943-1945 годах возглавлял отдел по взаимодействию с английской и американской разведками в совместной борьбе против фашистской Германии. В 1951-1952 гг. – старший советник при службе внешней разведки ГДР. В апреле 1953 г. полковник Граур уволен на пенсию по состоянию здоровья».

Найавторитетніший дослідник історії радянської зовнішньої розвідки Володимир Антонов називає Граура «исключительно сильным разведчиком и опытейшим оперативником».

Граур, зокрема, керував розвідувальною мережею у країнах Латинської Америки.

Серед його підопічних був навіть легендарний розвідник-нелегал Йосип Григулевич («Артур»), якому одного разу Граур влаштував прочуханку: «За

какими такими інструкціями «Артур» приїхав в Уругвай? С чього розрешення? Коли він припинить самостійні дії? Будь ласка поясніть свої дії!»; «Наступило час позбутися старих романтичних звичок. Терпеливе очікування приїзду наших товаришів в Бразилію – теж робота. Розвідник по суті повинен бути терпелив». Григулевич смиренно відповів шефу: «Благодарю Вас за відкритість. Сподіваюся, Вашого довіря в мою здатність працювати успішно я повністю не втратив».

Автор книги «Аси нелегальної розвідки» (2015) Микола Шварцьов зазначає: «Граур вирізнявся важким, майже деспотичним нравом і в таких серйозних питаннях, як дотримання конспірації, безсумнівне виконання наказів Центру, дисципліна, відповідальність, – поблажок не давав. І він був прав...».

Згаданий Йосип Григулевич (1913-1988) організував перший невдалий замах на Троцького. Тоді група бойовиків на чолі з мексиканським художником Давидом Сікейросом буквально зрешетили кулями кімнату Льва Давидовича, однак той дивом залишився живим, заховавшись під ліжком. Останнє завдання, яке мав виконати Йосип Григулевич ціною власного життя, – ліквідація керівника Югославії Йосипа Броз Тіто. Тут розвіднику в черговий раз пощастило – помер замовник убивства Йосип Сталін. Неймовірно обдарований Йосип Григулевич (це ж треба такий збіг – зішлись в одній недобрій справі аж три Йосипи), повернувшись в СРСР, став видатним ученим, істориком-латиноамериканістом та письменником, академіком.

Андрій Граур брав участь у розробці «атомного проекту» радянської розвідки – надтаємної операції з проникнення в німецькі, американські та англійські науково-дослідні центри та промислові об'єкти, що займалися ядерною проблематикою, з метою здобути необхідну для радянських учених інформацію. Цю операцію й назвали відповідно – «Енормоз», що перекладається як «щось страхітливе».

На тлі загалом позитивних відгуків про розвідувальну діяльність Андрія Граура шокує сприймається його характеристика у спогадах Павла Судоплатова: «...В Стокгольмі був командований один з активних учасників «чистки» в ІНО НКВД в 1938-1939 роках партійний виходець А.Граур. Внаслідок чого він деякий час в 1941 році очолював шведську резидентуру НКВД, після чого був відкликаний в Москву. Працюючи в центральному апараті як начальник відділу зовнішньої розвідки, Граур вирізнявся особливим підозривим до людей, що зіграло трагічну роль в долі деяких наших розвідників...». Відчувається, що Судоплатов відверто не любив Граура, тому важко судити, наскільки він був об'єктивним в оцінці діяльності свого колеги.

Взагалі Павло Судоплатов (1907-1996) – один з найзловісніших постатей в історії світової розвідки. Розвідник-диверсант і терорист, він виконував найбруднішу роботу: безпосередньо розробляв операції з ліквідації одного з лідерів ОУН Євгена Коновальця (знищив особисто), Льва Троцького (операція «Утка»), Степана Бандери, Юрія Шухевича та багатьох інших ворогів Сталіна й радянської влади.

Павло Судоплатов, до речі, – уродженець Мелітополя, українець за походженням і таким себе вважав усе життя. На відміну від Граура, який

досконало знав декілька іноземних мов, Судоплатов блискуче володів лише українською, ставши найвидатнішим фахівцем у боротьбі з українським націоналізмом, та, звісно, російською мовами. Після смерті Сталіна й Берії Судоплатов був засуджений на 15 років ув'язнення (1953-1968). Після звільнення 20 років боровся за свою реабілітацію, що й відбулося у 1992 році. Автор сенсаційної книги спогадів «Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля» (1996), що стала світовим бестселером, та низки інших.

В одній із них Судоплатов розповідає, що саме йому доручили очолити групу, що займалася «атомним проектом» радянської розвідки. Однак історики не знайшли жодних доказів про його причетність до операції «Енормоз». Адже Судоплатов, на відміну від Граура, не мав вищої технічної освіти і не володів іноземними мовами. Можливо, цим і пояснюється відверто зневажливе, навіть презирливе ставлення Судоплатова до Граура?

В «Очерках истории российской внешней разведки» Євгена Примакова відзначається, що останньою посадою полковника Андрія Граура у 1951-1952 роках була така: представник служби зовнішньої розвідки СРСР у Німецькій Демократичній Республіці. Це означає, що Граур надавав практичну допомогу німецьким колегам у становленні розвідувальної служби щойно створеної молодій державі.

Наш земляк, виявляється, був першим наставником тоді 28-річного Маркуса Вольфа (1923-2006), що стане легендою ХХ століття, керуватиме розвідкою НДР 35 років (1953-1988). Маркуса Вольфа називали «людиною без обличчя», оскільки іноземні розвідки не могли роздобути жодного його зображення аж до кінця існування НДР.

Закордонна агентурна мережа зовнішньої розвідки НДР налічувала понад 38 тисяч агентів. У самому ж управлінні працювали 4286 працівників. «Штазі» (це абревіатура, що перекладається як держбезпека) – німецький аналог КДБ СРСР – чи не найпотужніша розвідка світу, якої боялися більше від самих КДБ та ГРУ. Агенти «Штазі» були у найближчому оточенні не тільки всіх канцлерів ФРН (Ріхарда Аденауера, Віллі Брандта, Гельмута Коля), а й навіть американського президента Джона Кеннеді (одна з його коханок), «свої люди» були і в НАТО.

Після возз'єднання Німеччини Маркус Вольф відмовився від пропозиції ЦРУ передати їм найціннішу агентурну мережу «Штазі» (1500 чоловік!) в обмін на надання політичного притулку й комфортне життя в США. За свою принциповість Вольф заплатив декількома роками ув'язнення, не видавши жодного свого агента.

У мемуарних книгах Маркуса Вольфа неодноразово згадується й наш земляк: «Граур был уполномочен лично Сталиным взять нас под свою опеку. У него был большой опыт, и мы, разинув рты, слушали его рассказы об авантюрных буднях разведки».

Про фінал кар'єри розвідника Граура та кінець його життя довідники подають доволі суперечливу й інтригуючу інформацію: «уволен по болезни с 10.09.53. Пенсионер с 1953» (В. Петров «Кто руководил органами госбезопасности СССР. 1941-1954 гг.» (2010); «в 1951-1953 годах был представителем внешней разведки СССР при ВПР МГБ ГДР. Скончался на этом посту» («История Российской внешней разведки в 6 томах» (2014); «с

апреля 1953 года – на пенсии, 29 марта 1957 года покончил жизнь самоубийством в Москве» («Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза 1898-1991»); «в апреле 1953 г. уволен на пенсию по состоянию здоровья. Покончил жизнь самоубийством» (К. Дегтярьов, О. Колпакіді «Энциклопедия спецслужб. Внешняя разведка СССР» (2009). Жодних подробиць про те, що ж сталося насправді.

Лише Павло Судоплатов повідомляє таке, від чого волосся дибки стає: «Только после войны Граур был уволен, когда стало ясно, что он был психически серьезно болен: придя на прием к начальнику разведки П. Федотову, он «сознался» в своей работе на американскую разведку».

Знову ж таки, відчуваючи відверто негативне ставлення Судоплатова до Граура, можна було б засумніватися у його щирості, аби не ще одне свідчення людини, не довіряти якій жодних підстав немає. А це – кращий учень Андрія Григоровича Маркус Вольф: «Он стал болезненно недоверчивым, видимо, сказались и профессиональная деформация личности, и тревожная атмосфера сталинского времени. Мания преследования все отчетливее проявлялась в поведении Грауэра... В конце концов Грауэра отозвали в Москву, где к тому времени, конечно, заметили, что он перешел границу, отделяющую нормальное поведение от паранойи».

Андрій Граур, таким чином, упродовж своєї розвідувальної діяльності побував у двох іпостасях одночасно: і розвідника, і шпигуна (щоправда, лише у своїй хворобливій уяві).

Володимир БОСЬКО